

NIEPEŁNOSPRAWNY czy NAUCZYCIEL? Niepełnosprawni nauczyciele akademicy w Polsce

Streszczenie

Nauczyciele akademicy w Polsce – to przeszło 100 tysięcy dobrze wykształconych specjalistów, badaczy i naukowców. Czy są wśród nich osoby niepełnosprawne? Przedmiotem niniejszego artykułu jest sytuacja niepełnosprawnych nauczycieli akademickich w Polsce. Celem przeprowadzonych badań było określenie, czy temat niepełnosprawnych nauczycieli akademickich jest obecny w literaturze, jaka jest szacunkowa liczba/odsetek niepełnosprawnych nauczycieli akademickich zatrudnionych na uczelniach wyższych w Polsce, jakie napotykają trudności i wyzwania związane z zatrudnieniem i wykonywaniem pracy oraz na jakie wsparcie mogą liczyć ze strony uczelni, w których pracują. W celu udzielenia odpowiedzi na te pytania przeprowadzono badanie składające się z kilku elementów. Były to: przegląd literatury przedmiotu i przepisów prawnych, sondaż telefoniczny oraz studium przypadku. Przedstawione tu badania mają charakter wstępny.

Wyniki badań ukazują nieobecność tej problematyki w literaturze przedmiotu. Przepisy dotyczące niepełnosprawnych w środowisku akademickim skupiają się na studentach niepełnosprawnych, nie przewidują żadnego wsparcia dla niepełnosprawnych nauczycieli. Można uznać, że niepełnosprawny nauczyciel wykracza poza stereotyp zarówno postrzegania osób niepełnosprawnych, jak i edukacji widzianej jako relacja wertykalna. Według wstępnych danych odsetek zatrudnionych niepełnosprawnych nauczycieli akademickich wynosi od 0,53% do 3,34%, jednak nie są to dane w pełni reprezentatywne. Problemem jest niedostosowanie ustawodawstwa, gdyż skrócony czas pracy i wydłużony urlop nie mają zastosowania w przypadku nauczycieli akademickich. Sprawa wymaga dalszych badań, a także zmiany nastawienia zarówno ustawodawców, jak i władz oraz administracji uczelni.

Słowa kluczowe: niepełnosprawny nauczyciel akademicki, niepełnosprawność, uniwersytety i niepełnosprawni, zatrudnienie niepełnosprawnych, ustawodawstwo dla niepełnosprawnych, integracja niepełnosprawnych

DISABLED or TEACHER? Disabled Academic Teachers in Poland

Summary

There are more than one hundred thousand university teachers in Poland – this is a group of well-educated researchers and teachers. The aim of this study is to establish how many of them are legally disabled, what their situation is, the challenges they face in recruitment, their scientific work as well as teaching. What are the ways in

which they are supported by the universities, what legal regulations – if any – promote their employment. In order to achieve the above aim, the literature review was performed, the review of current legislation concerning disability equality in higher education and telephone survey in randomly chosen public universities. To complete the analysis of the subject, a case study is described of a disabled academic teacher working at one of the public universities in Poland to consider the challenges and problems he faces in his everyday academic work.

The results of the whole study revealed that the subject of disabled university teachers has been so far absent in literature as well as in legal regulations. The percentage of the disabled teachers in public universities varies from 0,53% to 3,34%, although the data may not be fully representative. The conclusion is that further research on that subject is essential. The presence of disabled academic teachers at universities may be a good example of career possibilities for disabled students. Therefore raising awareness of this problem among academic staff and management is needed.

Keywords: disabled academic teachers, disability equality in education, disability equality at universities, employment of the disabled, disability social support

*„Współczesny świat potrzebuje bardziej świadków aniżeli nauczycieli.
A jeżeli słucha nauczycieli to dlatego, że są świadkami”.*
Giovanni Battista Montini – Paweł VI

Wprowadzenie

Problem niepełnosprawności jest w ostatnich dziesięcioleciach szczególnie wnikliwie badany. Podejmowanych jest wiele działań na poziomie ogólnopolskim, regionalnym i lokalnym, sprzyjających integracji osób niepełnosprawnych w ich różnych środowiskach i rolach społecznych. Działania te koncentrują się na poszczególnych grupach osób niepełnosprawnych, wyodrębnionych na podstawie rodzaju niepełnosprawności, wieku lub ról, jakie osoby te spełniają. Są więc programy dla niepełnosprawnych ruchowo, wzrokowo czy psychicznie, projekty wspierające niepełnosprawnych rodziców, młodzież czy nawet niepełnosprawnych turystów, klientów lub kibiców. Stworzone zostało szczegółowe ustawodawstwo, mające na celu ułatwienie wykonania zobowiązań wynikających z artykułu 69 konstytucji RP, który zapewnia pomoc państwa osobom niepełnosprawnym:

„Osobom niepełnosprawnym władze publiczne udzielają, zgodnie z ustawą, pomocy w zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej”¹.

Szczególne miejsce w działaniach integracyjnych zajmuje kwestia aktywizacji zawodowej. Jak wiadomo, praca stanowi dla osób niepełnosprawnych także

¹ Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 roku, za: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W DU19970780483>, [dostęp: 01.05.2017]

narzędzie rehabilitacji i pozyskiwania lub odzyskiwania, ograniczonej ze względu na kalectwo, niezależności. W tej kwestii sytuacja pozostawia jeszcze wiele do życzenia. Badania pokazują, że pozycja osób niepełnosprawnych na rynku pracy jest zdecydowanie gorsza niż zdrowych:

„*Rynkowe położenie niepełnosprawnych pracujących etatowo jest wyraźnie gorsze niż w pełni sprawnych zatrudnionych na umowę o pracę [...], zarabiają od nich mniej, częściej pracują jedynie na część etatu oraz na umowę na czas określony*”².

Przyczyny tego stanu rzeczy są złożone. Istnieje nadal wiele białych plam w zakresie stwarzania równych szans zawodowych dla osób niepełnosprawnych, a także barier mentalnych, które przybierają kształt jawnej lub ukrytej dyskryminacji³. Niekiedy wsparcie połączone z nadmiernie opiekuńczym traktowaniem jest w istocie objawem ukrytej dyskryminacji. Nie prowadzi ono bowiem do rzeczywistej aktywizacji i zwiększania się samodzielności osoby niepełnosprawnej, ale uczy ją postawy bierności i oczekiwania zewsząd pomocy oraz utrzymuje w przekonaniu o małej wartości w świecie zdrowych.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest analiza sytuacji, dotyczącej zatrudnienia osób niepełnosprawnych na stanowiskach nauczycieli akademickich. Wydaje się bowiem, że wyzwania związane z niepełnosprawnością, stojące przed tą specyficzną grupą zawodową, nie zostały dotychczas dostrzeżone. Celem przeprowadzonych badań było określenie, czy temat niepełnosprawnych nauczycieli akademickich jest obecny w literaturze i przepisach prawnych, jaka jest szacunkowa liczba/odsetek niepełnosprawnych nauczycieli akademickich zatrudnionych na uczelniach wyższych w Polsce, jakie napotykają trudności i wyzwania, związane z zatrudnieniem i wykonywaniem pracy oraz na jakie wsparcie mogą liczyć ze strony uczelni, na których pracują. W celu udzielenia odpowiedzi na te pytania przeprowadzono: przegląd literatury naukowej, istniejących przepisów prawnych, badanie empiryczne z użyciem sondażu telefonicznego oraz wykonano studium przypadku – analizę sytuacji konkretnej osoby niepełnosprawnej, zatrudnionej na stanowisku nauczyciela akademickiego, na jednej z uczelni publicznych w Polsce. Przeprowadzona tu analiza ma charakter wstępny. Problem wymaga dalszych szczegółowych badań.

² M. Magierowski, A. Strzebońska, *Specyfika sytuacji niepełnosprawnych aktywnych zawodowo na polskim rynku pracy. (Nie)wykorzystany potencjał, [w:] Szanse i bariery na polskim rynku pracy. Raport podsumowujący V edycję badań BKL z 2014 roku*, red. J. Górniak, PARP Warszawa-Kraków, 2015, s. 103–123

³ O ukrytej dyskryminacji, opartej na koncepcji długu społecznego, pisze prof. Zenon Gajdzica, por.: Z. Gajdzica, *Student z niepełnosprawnością w przestrzeni szkoły wyższej – pomiędzy pedagogiką długu a pedagogiką wspólnotowości*, „Rocznik Lubuski” 2015, Nr 2, s. 219–229

Przegląd literatury

W istniejącej literaturze przedmiotu znajdujemy liczne prace dotyczące niepełnosprawności w jej wielorakich wymiarach i aspektach. Jest to problematyka interdyscyplinarna, leżąca w kręgu zainteresowania specjalistów z różnych dziedzin: prawa, pedagogiki, socjologii, psychologii, medycyny, kulturoznawstwa, antropologii czy ekonomii. Szczególnym problemem jest edukacja osób niepełnosprawnych na uczelniach wyższych. Sytuacji studentów niepełnosprawnych w środowisku akademickim poświęcono wiele badań, których wyniki przedstawiane są między innymi w oddzielnym periodyku „Student niepełnosprawny”⁴, ukazującym się od 1997 roku. Z tego też roku pochodzą pierwsze dane dotyczące skali zjawiska⁵. Przez minione dwie dekady problem został dostrzeżony i podejmowano wiele inicjatyw, służących pomocą tej grupie. Działania te powodują wzrost odsetka studiujących niepełnosprawnych, zarówno na publicznych, jak i niepublicznych uczelniach. Z badań Doroty Moroń⁶ wynika, że liczba studentów niepełnosprawnych w Polsce od 1997 roku wzrosła ponad trzydziestokrotnie. Jest to zapewne wielki sukces, choć odsetek studiujących w populacji ogólnej (20–29 lat) jest nadal dwukrotnie wyższy niż w analogicznej grupie niepełnosprawnych (w 2009 roku wynosiły one odpowiednio 29% i 13%⁷). W ponad połowie uczelni publicznych i w nieco mniejszej grupie uczelni niepublicznych powołano pełnomocników ds. studentów niepełnosprawnych, w niektórych także komórki organizacyjne – biura lub działy ds. osób niepełnosprawnych. Zajmują się oni zarówno rozwiązaniami systemowymi (zmiana infrastruktury, udogodnienia techniczne), jak i szczegółowymi problemami konkretnych studentów. Wdrażane są także projekty dedykowane grupom studentów ze specyficznymi problemami⁸. Biura te w niektórych miastach są także aktywne poza uczelnią. Na przykład krakowskie jednostki z wielu uczelni organizują coroczną imprezę *Tydzień Integracji*, w ramach której odbywają się między innymi konferencje poświęcone problemom studentów niepełnosprawnych na uczelniach⁹.

⁴ Czasopismo „Student niepełnosprawny. Szkice i rozprawy” wydawane jest przez Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach jako rocznik.

⁵ D. Moroń, *Studenci niepełnosprawni na publicznych i niepublicznych uczelniach wyższych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, Nr 16, s. 237–246

⁶ Tamże

⁷ Tamże

⁸ Bardzo interesujący projekt wsparcia studentów z niepełnosprawnością psychiczną *Konstelacja Lew* zrealizowano na Uniwersytecie Jagiellońskim, por.: D. Nowak-Adameczyk, *Studenci z zaburzeniami psychicznymi w przestrzeni akademickiej – system wsparcia edukacyjnego na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2014, Nr 4, s. 73–94

⁹ K. Kutek-Sladek, M. Piega, *Podsumowanie konferencji Student z niepełnosprawnością w środowisku akademickim – doświadczenia po latach*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2016, Nr 2, s. 161–167

W literaturze przedmiotu brakuje jednak informacji na temat sytuacji niepełnosprawnych nauczycieli akademickich. W celu przekonania się, czy temat ten jest w literaturze naukowej obecny, posłużono się bazą czasopism Biblioteki Narodowej dostępną na stronie internetowej¹⁰. W wyniku wyszukiwania z użyciem słów kluczowych (niepełnosprawnej, niepełnosprawnością, niepełnosprawna, niepełnosprawną, niepełnosprawne, niepełnosprawnego, niepełnosprawny, niepełnosprawnych, niepełnosprawnym, niepełnosprawnymi) stwierdzono, że baza zawiera 1098 artykułów z lat 2005–2017, zawierających w tytule lub słowach kluczowych jedno z podanych wyżej haseł. Żaden z ponad tysiąca artykułów nie był poświęcony nauczycielom niepełnosprawnym ani niepełnosprawnym nauczycielom akademickim. Tej tematyki próżno szukać nawet na konferencji, której celem była identyfikacja tematów nieobecnych i zapomnianych w problematyce niepełnosprawności¹¹. Nauczyciel pojawia się w badanej grupie artykułów niejako z drugiej strony – w kontekście osoby nauczającej niepełnosprawnego ucznia lub studenta. Analizowane są trudności i wyzwania takiego nauczania, zespół wypalenia, jaki ono może powodować, nowe metody oddziaływań pedagogicznych, itp. Czy zatem nauczyciel sam nie bywa niepełnosprawny albo jeśli tak jest, nie staje on przed żadnymi problemami i wyzwaniami? Czy może w przestrzeni osób niepełnosprawnych, porównywanej przez niektórych badaczy do rezerwatu¹², może on spełniać wyłącznie funkcję strażnika? Ważnym tematem jest niepełnosprawny student i w tym kontekście pojawia się problem niepełnosprawności w środowisku akademickim. Lista opracowań na ten temat jest już znacząca¹³. Wydaje się zatem trafna diagnoza Marka Tutki:

„W szkole wyższej zakłada się w zasadzie sytuację modelową, w której nauczyciel akademicki jest osobą pełnosprawną (wzrokowo, słuchowo, psychicz-

¹⁰ <http://mak.bn.org.pl/w14.htm>, [dostęp: 05.05.2017]

¹¹ Z. Gajdzica, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Wątki zaniechane, zaniebane, nieobecne w procesie edukacji i wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych”*, „Człowiek Niepełnosprawność Społeczeństwo” 2005, Nr 1, s. 193–196

¹² A. Makowska, *Rezerwaty znaczeń niepełnosprawności jako źródła wybranych problemów pedagogicznych*, [w:] *Człowiek z niepełnosprawnością w rezerwacie przestrzeni publicznej*, red. Z. Gajdzica, Kraków, Impuls, 2013, s. 23–39

¹³ Bibliografia opracowań na temat niepełnosprawnych studentów jest już bogata. Podaję tutaj tylko kilka przykładowych publikacji, które najczęściej wychodzą z kręgów biur czy pełnomocników ds. niepełnosprawnych na uczelniach, por.: A. Grzebinoga, *Osoby niepełnosprawne w środowisku akademickim Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2008, s. 141–152; E. Giermanowska, M. Raclaw, *Niepełnosprawni absolwenci wyższych: nowy potencjał zawodowy czy narastający problem społeczny*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2014, z. 50, s. 7–26; H. Żuraw, *Studenci niepełnosprawni doby ponowoczesności w Polsce*, „Student niepełnosprawny: szkice i rozprawy” 2014, z. 7, s. 69–90; H. Ochonenko, *Studenci z niepełnosprawnościami na uczelni wyższej: wybrane aspekty funkcjonowania*, „Rocznik Lubuski” 2010, cz. 1, s. 61–77; M. A. Paszkowicz, M. Garbat, *Studenci niepełnosprawni: dla siebie, dla innych*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2015, Nr 10, s. 131–148

nie i ruchowo), natomiast student posiada deficyt w jednej lub kilku sferach sprawności. Nie bierze się natomiast pod uwagę sytuacji odwrotnej: że nauczyciel akademicki także może być osobą niepełnosprawną (niedowidzi, niedoślyszy, ma trudność w poruszaniu się lub posiada jakieś deficyty psychiczne, ujawniające się na przykład lęki czy fobie)”¹⁴.

Badanie grupy niepełnosprawnych nauczycieli przeprowadzono w 2008 roku w Wielkiej Brytanii¹⁵, jako element raportu przygotowanego dla sekretarza stanu, który miał przedstawić sytuację w zakresie równości osób niepełnosprawnych w dziedzinie edukacji. W planach opracowywanych w poszczególnych grupach szkół uznano bowiem, że należy uwzględnić sytuację i potrzeby niepełnosprawnych nauczycieli. W badanej grupie przeważali nauczyciele starsi (powyżej 50. roku życia), z niepełnosprawnościami nabytymi. Skłoniło to autorów do wyciągnięcia wniosku o nadal trudnym starcie niepełnosprawnych absolwentów do zawodu nauczycielskiego. Wyniki ankiety udowodniły istnienie aktywnych systemów wsparcia w szkołach i zadowolenie większości respondentów (61,3%) z uzyskiwanej pomocy. Polegała ona na zakupie urządzeń technicznych, dostosowywaniu organizacji pracy i planu zajęć do potrzeb nauczyciela, zapewnieniu osobnego pokoju, a także wsparciu asystenta. Pomimo uzyskiwanej pomocy 63% nauczycieli nadal czuło się dyskryminowanych w pracy ze względu na swoją niepełnosprawność. Odczuwana dyskryminacja dotyczyła najczęściej postawy zarządzających, możliwości awansu, dostępu do szkoleń i rekrutacji. Co ciekawe, mniej niż połowa odpowiadających uważała, że istniejące przepisy prawne poprawiły ich sytuację w pracy. Wyniki tych badań pozwalają zidentyfikować najważniejsze potrzeby niepełnosprawnych nauczycieli. Co ważne, identyfikują tę grupę w tworzonego systemu antydyskryminacyjnym. Podobnych badań w Polsce dotychczas, jak się wydaje, nie prowadzono.

Przepisy prawne

Wspomniany powyżej artykuł 69 Konstytucji RP jest zapisem w dokumencie najwyższej rangi i – co ważne – bezpośrednio odnosi się do pomocy, na jaką mogą liczyć niepełnosprawni. Istnieje wiele aktów niższego rzędu, szczególnie ujmujących te kwestie. Istotne zmiany prawne w Polsce w zakresie sytuacji osób niepełnosprawnych zostały wprowadzone w związku z akcesją do Unii Europejskiej. Jednym z podstawowych aktów prawnych nakreślających ramy dla polityki państwa względem osób niepełnosprawnych jest Karta Praw Osób

¹⁴ M. M. Tytko, *O kształceniu studentów niepełnosprawnych w uniwersytecie*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, Nr 2, s. 360–378

¹⁵ R. Rieser, *Disabled Teachers Survey, September 2008*, Disability Equality in Education, London 2008

Niepełnosprawnych¹⁶. Jej uchwalenie przez Sejm spowodowało konieczność wprowadzenia zmian w wielu ustawach. Ta tematyka została już szczegółowo omówiona w literaturze¹⁷. Celem niniejszego artykułu jest wstępne poznanie sytuacji niepełnosprawnych nauczycieli akademickich, zatem szczegółowych rozwiązań należy szukać w ustawie *Prawo o szkolnictwie wyższym*¹⁸. Do zadań uczelni wymienionych w art. 13 zaliczane jest „[...] stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i badaniach naukowych”¹⁹. Jakkolwiek aktywne nauczanie jest także udziałem w procesie kształcenia – dalsze zapisy, dotyczące na przykład finansowania, odnoszą się już tylko do studentów i doktorantów będących osobami niepełnosprawnymi. Dotyczą one między innymi możliwości uzyskiwania dotacji przez uczelnię na zadania związane z zapewnieniem pełnego udziału w procesie kształcenia:

„Uczelnia otrzymuje dotacje na: dofinansowanie lub finansowanie kosztów realizacji inwestycji, w tym służących kształceniu studentów i doktorantów, będących osobami niepełnosprawnymi – realizowanych w szczególności z udziałem środków z budżetu państwa, państwowych funduszy celowych lub środków rozwojowych pochodzących z Unii Europejskiej”²⁰.

Wysokość tych środków zależy wyłącznie od liczby studentów i doktorantów niepełnosprawnych²¹. Kolejne zapisy dotyczą regulaminu uczelni. Artykuł 162 pkt 7 stanowi, że uchwalany na uczelni regulamin musi uwzględniać potrzeby studentów i doktorantów niepełnosprawnych. Powinny być one brane pod uwagę także w procesie rekrutacji (art. 169 pkt 5). Przewidziane są specjalne stypendia dla studiujących niepełnosprawnych²²:

Art. 173 Student może ubiegać się o pomoc materialną ze środków przeznaczonych na ten cel w budżecie państwa w formie:

- 1) stypendium socjalnego;*
- 2) stypendium specjalnego dla osób niepełnosprawnych.*

Zapisy te pokazują wyraźnie, że intencją ustawodawcy było zapewnienie wsparcia studentom i doktorantom, a więc osobom z jednej strony procesu kształcenia. Być może zatem kwestii regulujących status niepełnosprawnych nauczycieli należy szukać gdzie indziej? Ogólne zapisy dotyczące zakazu dyskryminacji w kodeksie pracy nie dają konkretnych wskazówek. W istniejących

¹⁶ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M. P. 1997, Nr 50, poz. 475

¹⁷ M. A. Paszkowicz, *Realizacja prawa do pracy osób z niepełnosprawnościami w świetle Karty Praw Osób Niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, Nr 3, s. 138–160

¹⁸ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, tj. Dz. U. 2012, poz. 572 ze zm.

¹⁹ Tamże, art. 13, pkt 9

²⁰ Tamże, art. 94, pkt 10

²¹ Tamże, art. 106a, pkt 3.1

²² Tamże, art. 173, pkt 2

przepisach prawnych dotyczących rehabilitacji zawodowej²³ również nie przewidziano szczegółowych rozwiązań uwzględniających sytuację zawodową nauczycieli akademickich. Ulgi związane ze skróceniem czasu pracy do siedmiu godzin dziennie²⁴ nie znajdują tu zastosowania, ponieważ czas pracy nauczycieli akademickich jest z zasady nienormowany. Dodatkowy urlop²⁵ także niewiele zmienia, gdyż urlop nauczyciela akademickiego, wynoszący 36 dni, już jest wydłużony. Realną ulgą mogłoby być zmniejszenie liczby godzin obowiązkowego pensum. Takich rozwiązań jednak ustawodawca nie przewiduje w żadnej z wymienionych wcześniej ustaw. Może powinna je wprowadzić sama uczelnia? Czy osoby z niepełnosprawnością pracują na uczelniach? Jakie mogą z tego wynikać korzyści? Jak wiadomo, w Polsce obowiązuje pracodawców system kwotowy polegający na tym, że każdy pracodawca zatrudniający co najmniej 25. pracowników dokonuje wpłat obowiązkowych do Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, jeżeli nie zatrudnia minimum 6% pracowników z orzeczoną niepełnosprawnością²⁶. Zapis ten ma skłonić pracodawców do zatrudniania takich osób, co jest premiowane w postaci ulg w kosztach pracy. Uczelnie i szkoły są jednak w tej ustawie potraktowane zdecydowanie preferencyjnie. Punkt 2b tego samego artykułu stanowi:

2b. Dla publicznych i niepublicznych uczelni, publicznych i niepublicznych szkół oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych i resocjalizacyjnych wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych, o którym mowa w ust. 1 i 2, wynosi 0,5% w roku 2000, 1% w latach 2001–2004 i 2% w roku 2005 oraz w latach następnych²⁷.

Co więcej, w przeliczaniu owego odsetka bierze się pod uwagę także procent studentów (uczniów niepełnosprawnych):

2c. Wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych w jednostkach, o których mowa w ust. 2b, oblicza się jako sumę wskaźnika zatrudnienia osób niepełnosprawnych i podwojonego wskaźnika wychowanków, uczniów, studentów lub słuchaczy będących osobami niepełnosprawnymi i uczących się lub stu-

²³ Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 1997 Nr 123 poz. 776, ze zm.; Bieżący stan prawny: źródło 1.: tekst ujednolicony opracowany na podstawie t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 426, 568; ©Kancelaria Sejmu, Baza Internetowy System Aktów Prawnych - ISAP, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19971230776/U/D19970776Lj.pdf>, [dostęp z dnia: 6.05.2020], [przyp. red.]; źródło 2.: Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U.2020.426 t.j. z dnia 2020.03.13, wersja od: 31 marca 2020 r., akt obowiązujący, <https://sip.lex.pl/#/act/16798906/2747333/rehabilitacja-zawodowa-i-spoeczna-oraz-zatrudnianie-osob-niepełnosprawnych?keyword=Ustawa%20o%20rehabilitacji%20zawodowej%20i%20spo%5%82ecznej&cm=SFIRST>, [dostęp z dnia: 6.05.2020], [przyp. red.]

²⁴ Tamże, art. 15.2

²⁵ Tamże, art. 19.1

²⁶ Tamże, art. 21.1

²⁷ Tamże, art. 21.2b

*diujących w ramach ogólnie obowiązujących w danej jednostce regulaminów nauczania lub studiowania*²⁸.

Zapisy te pokazują, że zarówno szkoła, jak i uczelnia traktowane są wyjątkowo, jako miejsce, w którym odbywa się kształcenie niepełnosprawnych. Troska ustawodawcy o te miejsca stwarza szczególnie korzystną sytuację dla uczelni. Czy zatem uczelnie zatrudniają niepełnosprawnych pracowników – w tym niepełnosprawnych nauczycieli? Kolejne badanie przybliży nas do faktów.

Zatrudnienie niepełnosprawnych nauczycieli akademickich na uczelniach publicznych – w poszukiwaniu faktów

Wstępne badanie sytuacji w zakresie zatrudnienia zostało wykonane przy pomocy sondażu telefonicznego. Celem badania było oszacowanie liczby oraz odsetka zatrudnianych na uczelniach publicznych nauczycieli akademickich. Badaniem objęto 15 losowo wybranych uczelni publicznych z listy zamieszczonej na stronie internetowej Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego²⁹. Badanie wykonano w marcu 2017 roku. W wybranych losowo uczelniach znalazły się 4 uniwersytety wieloprofilowe, 3 uczelnie techniczne, 2 medyczne i pozostałe o innych specjalnościach. Kontaktowano się telefonicznie z osobą kierującą działem kadr i zadawano pytania o liczbę zatrudnionych nauczycieli akademickich, w tym liczbę nauczycieli akademickich z orzeczoną niepełnosprawnością, o pomoc, jaką mogą oni uzyskać z uczelni oraz o istnienie udokumentowanej polityki dotyczącej zatrudniania i wsparcia osób niepełnosprawnych. W większości uczelni poproszono o możliwość przygotowania danych i przesłania ich drogą elektroniczną.

Uzyskano następujące wyniki: 7 uczelni (46,7%) nie przysłało danych w ogóle, pomimo kilkukrotnych niekiedy przypomnień. Kilku rozmówców poinformowało o konieczności uzyskania zgody władz rektorskich na ujawnienie danych. Ostatecznie uzyskano dane z 8 uczelni (53,3%). Liczba zatrudnionych niepełnosprawnych nauczycieli akademickich wynosiła od 1–2 (w trzech uczelniach), poprzez 3–5 (w dwóch uczelniach), do 9–12 (w trzech uczelniach). Stanowi to od 0,53% do 3,34% ogółu zatrudnionych nauczycieli, przy czym ten najwyższy odsetek jest niereprezentatywny, gdyż pochodzi z uczelni zatrudniającej bardzo małą liczbę nauczycieli akademickich. W jednej z uczelni (6,7%) istnieją formalne zapisy dotyczące polityki uczelni odnośnie do zatrudniania i wsparcia niepełnosprawnych. Zatrudnieni nauczyciele mogą niekiedy znaleźć wsparcie w biurach ds. osób niepełnosprawnych, które jednak w większości przypadków zajmują się integracją studentów (zgodnie z duchem wspomnianych powyżej przepisów). Jedyny rodzaj wsparcia wymieniany w rozmowach, na jaki mogą liczyć nauczyciele

²⁸ Tamże, art. 21.2c

²⁹ <http://www.nauka.gov.pl/>, [dostęp: 12.05.2017]

akademicy, to miejsca parkingowe. Spontaniczne uwagi respondentów głosiły, że nauczyciele niepełnosprawni „[...] nie potrzebują wsparcia, ponieważ sami sobie dają radę” oraz „[...] są traktowani tak samo jak wszyscy inni pracownicy”. Wyniki tego krótkiego sondażu wskazują na mały odsetek pracowników niepełnosprawnych, zatrudnionych na stanowiskach nauczycieli akademickich i zasadniczo nikłe wsparcie dla nich ze strony uczelni. Sprawa warta jest z pewnością poszerzonych badań, obejmujących większą liczbę uczelni, w tym także niepublicznych oraz szerszy zakres informacji. Należy także brać pod uwagę fakt, że dane pochodzą z działów kadr, co oznacza, że dotyczą tylko pracowników, którzy ujawnili swoje orzeczenia. Rzeczywista liczba niepełnosprawnych nauczycieli jest zatem większa o grupę tych niepełnosprawnych z orzeczeniami, o których uczelnia jako instytucja nie została poinformowana, a także tych, którzy będąc osobami niepełnosprawnymi, nie uzyskali orzeczenia, gdyż z powodu sytuacji prawnej nie było im ono do niczego potrzebne.

Studium przypadku

Prześledzenie sytuacji konkretnej osoby – niepełnosprawnego nauczyciela akademickiego pozwoli unaocznic zasygnalizowane wcześniej problemy. Wszelkie dane mogące doprowadzić do identyfikacji tej osoby oraz uczelni zostały – w uzgodnieniu z nią – zmienione. Nauczyciel akademicki, lat 50, chorujący na zwyrodnienie barwnikowe siatkówki (*retinitis pigmentosa*). Rozpoznanie zostało postawione w czasie studiów wyższych. Zwyrodnienie barwnikowe jest dystrofią czopkowo-pręcikową, dziedziczną, nieuleczalną, powoli postępującą chorobą, która niekiedy powoduje całkowitą utratę wzroku. Jej głównymi objawami są: ślepotą zmierzchowa, postępujące ograniczenie pola widzenia, prowadzące do powstania tzw. widzenia lunetowego, a następnie pogarszanie się ostrości wzroku. W omawianym przypadku choroba pozwalała na w miarę swobodną pracę zawodową przez pierwsze kilkanaście lat od rozpoznania. Dość wcześnie jednak, nie była to praca w zawodzie, gdyż rozpoznanie i rokowanie nie pozwalały mieć nadziei na możliwość wykonywania go przez cały okres aktywności zawodowej. Stąd decyzja o dalszych studiach podyplomowych w zakresie zarządzania po krótkim okresie praktyki zawodowej i dalsze zatrudnienie w dziedzinie zarządzania, również na stanowiskach kierowniczych.

Po około 25 latach od rozpoznania, w wieku 45 lat opisywana osoba została zatrudniona na uczelni publicznej, która stała się jej głównym, a następnie jedynym miejscem pracy. W tym okresie jej ograniczenia wzrokowe zostały określone jako niepełnosprawność w stopniu umiarkowanym i potwierdzone stosownym orzeczeniem (jedno oko praktycznie niewidzące, znaczne niedowidzenie drugiego, ograniczenie pola widzenia, ślepotą zmierzchowa). Sytuacja na uczelni, dotycząca kwestii niepełnosprawności – nawet po orzeczeniu niepełnosprawności

– nie została sformalizowana. Pomimo używania pomocy wzrokowych, niepełnosprawność jest ciągle „publiczną tajemnicą”. Dalsze zatrudnienie było uzależnione od napisania pracy doktorskiej. Po jej obronieniu z wyróżnieniem udało się utrzymać zatrudnienie, jednak jest ono zagrożone z powodu mniejszej niż u innych pracowników liczby publikacji. Kwestia niepełnosprawności nie jest brana pod uwagę w formalnych ocenach pracownika, chociaż jest znana bezpośrednio przełożonemu.

Codzienne funkcjonowanie na uczelni powoduje pewne trudności, które jednak nie są nie do pokonania. Należą do nich na przykład problemy w opanowaniu technicznej obsługi sprzętu w kolejnych, często zmienianych salach dydaktycznych (kilkanaście różnych sal w ciągu roku akademickiego). Warto podkreślić tutaj najczęściej pełną naturalnej chęci pomocy postawę studentów, którzy nigdy nie odmawiają pomocy w opanowaniu „przestrzeni dydaktycznej”. Trudność powoduje przede wszystkim zmniejszająca się – poprzez pogarszanie stanu wzroku – szybkość czytania, co przekłada się bezpośrednio na liczbę publikacji, które stanowią podstawę oceny pracy nauczyciela. Zwiększenie możliwości dostępu do cyfrowych (zamiast papierowych) źródeł dostępnych na uczelni, asysta przy wykonywaniu żmudnych niekiedy czynności administracyjno-sprawozdawczych mogłyby być pomocą.

Uczelnia nie posiada żadnej polityki względem niepełnosprawnych pracowników, w tym nauczycieli akademickich. Dyrektor kadr twierdzi, że nie jest zainteresowany niepełnosprawnymi pracownikami, ponieważ uczelnia ma ich zbyt mało, aby uzyskać „wymagane 6%”(!). Uczelnia ta nie ma również pełnomocnika ds. studentów niepełnosprawnych. Pracownik uzyskuje pomoc i wsparcie od swoich najbliższych kolegów oraz bezpośredniego przełożonego w zakładzie. Niekiedy dotyczy ona spraw tak prozaicznych, jak wspólne pokonywanie niedoświetlonych uczelnianych korytarzy. Podkreśla życzliwy stosunek konkretnych osób w kontraście z bezradnością ich samych wobec procedur i systemu prawnego uczelni. Przełożony – bez wiedzy władz wyższych – napisał pismo do Biura Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych – w sprawie możliwego wsparcia dla swojego podwładnego. Uzyskana odpowiedź wskazywała jednak wyłącznie typowe rozwiązania ustawowe, których zastosowanie w przypadku nauczyciela akademickiego jest niemożliwe.

Dyskusja

Przedstawione w artykule wyniki badań potwierdzają, że niepełnosprawni nauczyciele akademicy są zatrudnieni na uczelniach wyższych, choć skala tego zjawiska jest nieduża. Jeżeli przyjmiemy – za ministerstwem nauki,

że liczba nauczycieli akademickich w Polsce obecnie to 105 132³⁰, to zgodnie z otrzymanymi w badaniu danymi liczba niepełnosprawnych w tej grupie może wahać się od około 500 do 3500. Szacunki te obarczone są jednak poważnym błędem z dwóch powodów. Po pierwsze, przeprowadzone badania miały charakter wstępny i ograniczony zasięg, a intencją autorki było raczej zwrócenie uwagi na zaniedbany w pewnym sensie problem. Po drugie, nawet te uzyskane dane dotyczą tylko niepełnosprawnych z orzeczeniami, którzy ujawnili swoją sytuację wobec pracodawcy. Jak można wnioskować – z podanego powyżej przykładu – rzeczywistość bywa zupełnie odmienna. Wielu niepełnosprawnych nie posiada orzeczeń, a ci, którzy je posiadają, często nie ujawniają tego faktu w obawie o utratę pracy.

Z faktu całkowitego braku zainteresowania tą grupą wśród badaczy i ustawodawców, wydaje się wynikać, że ciągle przeważa wizerunek nauczyciela jako tego, który stojąc na katedrze (nie tylko w materialnym sensie tego słowa), naucza, wychowuje i wspiera. To zadanie wymaga od niego siły i nieskazitelności, której jednym z wymiarów jest zdrowie fizyczne. W takiej optyce zatrudnienie osoby niepełnosprawnej na stanowisku nauczyciela jest zgrzytem, może być źródłem niepokoju. Wynika to zapewne z przyjętego tradycyjnego modelu edukacji, w której nauczyciel i uczeń nie są partnerami; łączy ich raczej relacja wertykalna. W takiej relacji niepełnosprawność nauczyciela jest przeszkodą. Przyjmując optykę Anety Makowskiej, rezerwat niepełnosprawnych, jaki tworzą środowiska edukacyjne, to albo rezerwat kolonialny, gdzie odosobniony *inny* jest strzeżony w specjalnej szkole, albo rezerwat przyrodniczy, gdzie w wydzielonej enklawie niepełnosprawny jest chroniony, dzięki stworzeniu sztucznych warunków. Potrzebujemy trzeciego rodzaju rezerwatu – kontrkulturowego, gdzie dominuje podejście indywidualne, aktywizujące i stawiające wyzwania na miarę możliwości. Po przyjęciu takiej perspektywy zatrudnienie nauczyciela niepełnosprawnego przestaje być niepokojące i dziwne – mogą z niego wynikać korzyści. Pozwala ono, moim zdaniem, realnie zmieniać niekorzystny stosunek do niepełnosprawności oparty na dychotomii „my-oni”³¹. Jeżeli przyjmiemy relacje wertykalne, nauczyciel zajmuje tam pozycję wysoką, a niepełnosprawny – niską. Nauczyciel niepełnosprawny zmusza do spojrzenia niejako „na ukos”, wbrew utartym schematom myślowym. Przekraczanie stereotypów mentalnych, zwłaszcza w środowiskach opiniotwórczych – do jakich należą uczelnie wyższe – jest istotnym wkładem w budowanie trwałej integracji. Może być także ważną szansą dla niepełnosprawnych studentów – na kontynuowanie ścieżki kariery zawodowej na uczelni. Warto zatem pomyśleć o poszerzeniu możliwości zatrud-

³⁰ Liczba nauczycieli w bazie Polon na dzień 7 maja 2017 r., por.: <https://polon.nauka.gov.pl/opi/aa/pracnauk?execution=e1s2>, [dostęp: 07.05.2017]

³¹ Píše o nim między innymi dr Renata Śleboda w interesującym tekście, por.: R. Śleboda, *Kierunek i poziom wykształcenia oraz aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2012, Nr 2, s. 107–130

niania osób niepełnosprawnych na stanowiskach nauczycieli akademickich. Można tutaj odwołać się także do przykładów ludzi, którzy osiągnęli sukces na takiej drodze i to w czasach, kiedy jeszcze nie było systemów wsparcia (co oczywiście nie oznacza, że nie było pomocy). Oddajmy raz jeszcze głos Markowi Tytko:

„[...] przykładem jest postać zmarłego przed laty znanego profesora filologii łacińskiej prof. Mariana Plezi (UJ), który, mimo niepełnosprawności wzroku (jednooczność) stał się naukowcem klasy światowej, tworząc dwa duże, wielotomowe słowniki łacińsko-polskie oraz mając liczący się dorobek naukowy i dydaktyczny. Nie korzystał przy tym z pomocy specjalistycznych serwisów informatycznych, bo takowych wtedy nie było”³².

Niepełnosprawni nauczyciele mogą być dla niepełnosprawnych studentów nie tylko przykładami historycznymi heroicznymi postaw, o jakich wspomina krakowski autor. Mogą być żywymi przykładami, świadkami tego, że pełnia człowieczeństwa nie jest zależna od pełni sprawności.

Podsumowanie

Badania kapitału ludzkiego w Polsce z pierwszej połowy bieżącej dekady pokazują, że sytuacja osób niepełnosprawnych na rynku pracy jest znacznie gorsza niż osób pełnosprawnych. Z grupy niepełnosprawnych, 81% osób w wieku produkcyjnym pozostaje poza rynkiem pracy, podczas gdy w całej populacji ten odsetek wynosi 24%³³. Wielokrotnie jako jeden z czynników powodujących taką sytuację podawany był brak wykształcenia. Wiele zrobiono i osiągnięto znaczne sukcesy w kwestii zdobywania wyższego wykształcenia przez osoby niepełnosprawne. Kolejnym krokiem kariery tych osób może być praca naukowo-badawcza i dydaktyczna na uczelni. Przedstawiony powyżej przykład, jak i wyniki wstępnych badań sytuacji nauczycieli akademickich z niepełnosprawnością wskazują, że ich sytuacja jest w Polsce ukształtowana przez swoistą lukę prawną i stereotypy mentalne. W związku z tym poszczególne osoby niepełnosprawne mogą liczyć wyłącznie na nieformalne, niekiedy nawet udzielane wbrew przepisom, wsparcie.

Bariera mentalna związana z wspomaganiami aktywności osób niepełnosprawnych jest – wydaje się – najistotniejszą i być może najtrudniejszą do pokonania. Wiele zrobiono w zakresie promowania studiowania na uczelniach wyższych osób niepełnosprawnych. Wydaje się jednak, że bariery prawne i mentalne pozostają w tym zakresie jeszcze do pokonania. Temat wart jest zdecydowanie pogłębionych badań, uwzględniających większą liczbę uczelni, w tym także niepublicznych. Dalsze badania pozwolą nie tylko na dokładniejsze poznanie sytuacji niepełnosprawnych nauczycieli akademickich, ale mogą się przyczynić

³² M. M. Tytko, dz. cyt., s. 370

³³ M. Magierowski, A. Strzebońska, dz. cyt., s. 103

do ważnej zmiany wizerunku nauczyciela i relacji student – nauczyciel. Pozwoli to może w przyszłości na łatwiejszą ścieżkę kariery akademickiej dla niepełnosprawnych absolwentów.

Bibliografia

Gajdzica Z., *Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Wątki zaniechane, zaniedbane, nieobecne w procesie edukacji i wsparcia społecznego osób niepełnosprawnych”*, „Człowiek Niepełnosprawność Społeczeństwo” 2005, Nr 1

Gajdzica Z., *Student z niepełnosprawnością w przestrzeni szkoły wyższej – pomiędzy pedagogiką długu a pedagogiką wspólnotowości*, „Rocznik Lubuski” 2015, Nr 2

Giermanowska E., Raclaw M., *Niepełnosprawni absolwenci szkół wyższych: nowy potencjał zawodowy czy narastający problem społeczny*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica” 2014, z. 50

Grzebinoga A., *Osoby niepełnosprawne w środowisku akademickim Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” w Krakowie*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Wyższej Szkoły Filozoficzno-Pedagogicznej Ignatianum w Krakowie” 2008

Kutek-Sladek K., Piega M., *Podsumowanie konferencji Student z niepełnosprawnością w środowisku akademickim – doświadczenia po latach*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2016, Nr 2

Magierowski M., Strzebońska A., *Specyfika sytuacji niepełnosprawnych aktywnych zawodowo na polskim rynku pracy. (Nie)wykorzystany potencjał*, [w:] *Szanse i bariery na polskim rynku pracy. Raport podsumowujący V edycję badań BKL z 2014 roku*, red. Górniak J., PARP Warszawa-Kraków, 2015

Makowska A., *Rezerwaty znaczeń niepełnosprawności jako źródła wybranych problemów pedagogicznych*, [w:] *Człowiek z niepełnosprawnością w rezerwacie przestrzeni publicznej*, red. Gajdzica Z., Kraków, Impuls, 2013

Moroń D., *Studenci niepełnosprawni na publicznych i niepublicznych uczelniach wyższych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2014, Nr 16

Nowak-Adameczyk D., *Studenci z zaburzeniami psychicznymi w przestrzeni akademickiej – system wsparcia edukacyjnego na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2014, Nr 4

Ochonczenko H., *Studenci z niepełnosprawnościami na uczelni wyższej: wybrane aspekty funkcjonowania*, „Rocznik Lubuski” 2010, Nr 1,2a

Paszkowicz M. A., *Realizacja prawa do pracy osób z niepełnosprawnościami w świetle Karty Praw Osób Niepełnosprawnych*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2013, Nr 3

Paszkwicz M. A., Garbat M., *Studenci niepełnosprawni: dla siebie, dla innych*, „Studia Oeconomica Posnaniensia” 2015, Nr 10

Śleboda R., *Kierunek i poziom wykształcenia oraz aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością*, „Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania” 2012, Nr 2

Tytko M. M., *O kształceniu studentów niepełnosprawnych w uniwersytecie*, „Polska Myśl Pedagogiczna” 2016, Nr 2

Żuraw H., *Studenci niepełnosprawni doby ponowoczesności w Polsce*, „Student niepełnosprawny: szkice i rozprawy” 2014, z. 7

Akty prawne

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 roku, Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 sierpnia 1997 r. – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych, M. P. 1997, Nr 50, poz. 475

Ustawa z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, Dz.U. 1997 Nr 123 poz. 776, ze zm.

Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym, tj. Dz. U. 2012, poz. 572 ze zm.

Raporty

Rieser R., *Disabled Teachers Survey, September 2008*, Disability Equality in Education, London 2008

Szkolnictwo Wyższe w Polsce, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa, 2013

Strony internetowe

<http://mak.bn.org.pl/w14.htm>, [dostęp: 05.05.2017]

<https://polon.nauka.gov.pl/opi/aa/pracnauk?execution=e1s2>, [dostęp: 07.05.2017]